

Смирнов Максим Іванович,

заступник начальника навчального відділу

Одеської національної юридичної академії,

асистент кафедри кримінального процесу

“ІНСТИТУТ ВЗАЄМНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ПО КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ: КОНЦЕПЦІЯ УДОСКОНАЛЮВАННЯ”

Постановка проблеми. Дуже важлива проблема яка повинна стати предметом теоретичного дослідження – це удосконалювання інституту взаємної правової допомоги по кримінальних справах. Докладному дослідженню у вітчизняній юридичній літературі дане питання не піддавалося. Протягом останнього часу механізми і процедури надання взаємної правової допомоги перетерплюють значні зміни. Цей процес обумовлений не високою ефективністю існуючих механізмів надання правової допомоги, передбачених двосторонніми і багатосторонніми договорами.

Аналіз двосторонніх договорів укладених Україною з іншими державами свідчить, що значна їхня частина не забезпечує перспективу розширення кола форм правової допомоги, не містить правила про допустимість надання будь-якої іншої допомоги, що не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної держави. Для двосторонніх договорів України характерна відсутність не тільки процесуальних основ застосування відеоконференцз'язку (далі ВКЗ) при проведенні процесуальних дій, проведення трансграничних обшуків і вилучення інформації, переданої по телекомунікаційним мережам, створення міжнародних слідчо-оперативних груп для спільного проведення окремих процесуальних дій, але і самої можливості використання нових форм і методів взаємної правової допомоги в сфері міжнародного співробітництва. Дана перспектива вимагає комплексного правового регулювання в національному кримінально-процесуальному законодавстві, з урахуванням майбутньої ратифікації підписаних і підписання

міжнародно-правових актів, створення ефективних міжнародних механізмів для більш тісної взаємодії між державами [¹, с. 127-131; 1,5; 111-114; 382] і того, щоб правоохоронні і судові органи не займалися “винахідництвом” у цій області [², с. 28].

Практичне значення даного дослідження полягає в забезпеченні правоохоронних і судових органів науково обґрунтованими рекомендаціями з удосконалювання кримінально-процесуальної діяльності при наданні взаємної правової допомоги по кримінальних справах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням міжнародного співробітництва в сфері кримінального судочинства, у тому числі теоретично важливим і практично актуальним питанням інституту взаємної правової допомоги по кримінальних справах присвячені роботи П.Н. Бірюкова, О.І. Виноградової, С.М. Вихриста, О.Г. Волеводза, В.М. Волженкиної, Т.С. Гавриш, Н.Г. Гасимова, В.Г. Кисельова, Е.Б. Мельникової, В.В. Мілінчук, К. Михайленка, В.П. Панова, М.І. Пашковського, В.М. Тертишника, М.В. Тропина, О. Ходирєва. Незважаючи на фундаментальне пророблення окремих питань взаємодії держав у розглянутій сфері, існуючі підходи відносно механізмів і процедур надання взаємної правової допомоги різні і не завжди враховують ті зміни, що відбулися останнім часом.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У нашій роботі почата цілеспрямована спроба створення на основі аналізу нормативної бази, у тому числі міжнародних договорів України, наукових праць, а також накопиченого практичного досвіду концепції удосконалювання інституту взаємної правової допомоги по кримінальних справах, розробки механізмів та процедур, які б сприяли прискоренню надання правової допомоги, спрощенню порядку одержання показань свідків, потерпілих та інших осіб, проведенню слідчих дій, а також відображали принцип необхідності збирання доказів з використанням способів, бажаних для запитуючих держав. Призначення концепції ефективності інституту взаємної правової допомоги по кримінальних справах визначається, у першу чергу необхідністю вирішення комплексу

проблем розглянутого інституту, що вимагають доктринального тлумачення в умовах інтеграційних процесів, прийняття нового кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним приводом до взаємодії з іноземними судовими і правоохоронними органами є міжнародне слідче або судове доручення, тобто засноване на міжнародно-правових нормах і звичаях прохання слідчого, прокурора, суду або судді України до компетентного органа юстиції іноземної держави або міжнародної організації про проведення окремих процесуально-слідчих дій. Діяльність по провадженню на території іноземної держави процесуально-слідчих дій є предметом правової допомоги по кримінальних справах. Необхідність наряду клопотань виникає на досудових і судових стадіях кримінального процесу, коли в рамках кримінальної справи не представляється можливим провадження на території України процесуальних дій через те, що, зокрема, окремі учасники процесу (підозрюваний, обвинувачуваний, потерпілий і ін.) знаходяться на території іноземної держави.

Розглядаючи можливість заяви міжнародного слідчого або судового доручення, необхідно враховувати особливості законодавств і правових систем кожної конкретної держави. Від цього багато в чому залежить позитивний результат співробітництва. Деякі держави поширюють вимоги національного процесуального законодавства не тільки на істоту заявлених клопотань, але і на процесуальну форму їхньої заяви. Невиконання процесуальної форми у ряді випадків веде до неприпустимості використання отриманих в порядку надання правової допомоги доказів [³, с. 55-60].

Приймаючи до уваги процедурне різноманіття, а також часту невідповідність національним процесуальним нормам, у запиті про правову допомогу необхідно максимально докладно вказати яких саме процедурних правил необхідно дотриматися при виконанні запитуваних процесуальних дій, щоб отримані докази могли бути використані при розслідуванні і розгляді справи в запитуючій державі [⁴, с. 55-60]. Крім того, більшість багатобічних і

двосторонніх угод про правову допомогу по кримінальних справах містить загальне правило, відповідно до якого, при виконанні доручення запитувана сторона застосовує законодавство своєї країни. Це означає, що іноземне кримінальне-процесуальне право діє тільки в тій мірі, у якій воно не суперечить національному [⁵, с. 109-112].

При наданні правової допомоги по кримінальних справах співробітництво правоохоронних і судових органів здійснюється через Верховний Суд – з питань, пов'язаних із судовою діяльністю Верховного Суду України; Міністерство юстиції – з питань, пов'язаних з діяльністю інших судів; Генеральну прокуратуру – з питань проведення дізнання і досудового слідства, видачею, перевезенням виданих осіб, і всім тим, що безпосередньо передбачено договором. Взаємодія держав через центральні органи значно сповільнює процес виконання міжнародних слідчих і судових доручень, оскільки збільшуються періоди одержання інформації. Дослідження, проведене О.Г. Волеводзом, показує, що середній термін виконання клопотань про надання міжнародної правової допомоги по кримінальних справах на практиці складає: для країн-членів СНД і держав Балтії – до 2,5 місяців; для країн Європи – від 6 місяців (Швейцарія і Німеччина) до 10-12 місяців (Великобританія); для США й інших держав, розташованих на американському континенті – від 12-14 до 20 і більш місяців [⁶, с. 227; 219]. Затримки з виконанням доручень відбуваються, як правило, не з вини конкретних виконавців, а в основному в результаті тривалої процедури проходження документів через центральні органи [⁷, с. 129].

Для ефективної взаємодії держав при розслідуванні злочинів, ускладнених іноземним елементом необхідна оперативність. Діючий механізм співробітництва такої оперативності не надає. Недооцінка значення оперативності може негативно позначитися на вирішенні ряду інших процесуальних проблем, а також організації провадження по кримінальній справі. Передумовою успішної взаємодії держав при розслідуванні злочинів повинне бути максимально оперативне виявлення і закріплення слідів злочину, збирання необхідних доказів. Зволікання з проведенням тих або інших

процесуально-слідчих дій, як правило, веде до втрати самої можливості одержання доказів. Результатом зволікання проведення деяких слідчих дій найчастіше буває непоправна втрата тих слідів, що могли б стати ключем до розкриття злочину або доказом винності або невинності особи. Дуже часто спізніле проведення слідчих дій не дає бажаних результатів [⁸, с. 21-22]. Крім того, інтереси потерпілого вимагають як найшвидшого і реального відшкодування заподіяного йому збитку і притягнення до відповідальності винної особи. Невиправдано тривале розслідування кримінальної справи суперечить праву обвинувачуваного на швидкий розгляд справи судом.

Практика міжнародного співробітництва визначила необхідність розробки основ правового регулювання нових форм і методів взаємної правової допомоги по кримінальних справах: 1) *використання технології ВКЗ при розслідуванні і розгляді кримінальних справ, ускладнених “іноземним” елементом* [⁹, с. 181-189; 142-156; 624-628; 785-791; 117-120; 92-95; 23-30; 127-131; 28-32; 38-40]; 2) *проведення трансграничних обшуків і вилучення інформації, переданої по телекомунікаційних мережах (розслідування кримінальних справ ускладнено не тільки “іноземним”, але також і “комп’ютерним” елементом)* [¹⁰, с. 40-43; 65-69; 133-136]; 3) *створення міжнародних слідчо-оперативних груп для спільного проведення окремих процесуальних дій, а також розслідування в цілому*. У той же час впровадження в практику взаємодії держав яких-небудь нових форм, механізмів і процедур, саме по собі ще не говорить про прогрес у сфері надання взаємної правової допомоги. Відомо, що як не все старе консервативно, так і не все нове може бути прогресивно. Про прогрес у сфері міжнародного співробітництва можуть говорити стислі строки виконання міжнародних слідчих або судових доручень, спрощення порядку проведення процесуально-слідчих дій, раціоналізація, можливе здешевлення при збереженні основних процесуальних гарантій, прав і законних інтересів учасників процесу і дотримання його основних принципів.

Потреби практичної діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і судів при розслідуванні і розгляді кримінальних справ про

злочини транснаціонального характеру ставлять задачу розробити спрощений порядок співробітництва і ввести прямі контакти між компетентними органами України й інших держав, ужити заходів по удосконалюванню надання правової допомоги по кримінальних справах. *Спрощеному порядку надання взаємної допомоги повинні бути властиві вилучення у виді прискорених термінів виконання доручень, спрощений порядок проведення процесуальних дій за допомогою ВКЗ, проведення трансграничних обшуків спільне проведення окремих процесуальних дій, а також розслідування в цілому.* При цьому підстав думати, що спрощений порядок співробітництва, сприяє зневажливому відношенню до процесуальної форми, немає. Процесуальна форма тут також забезпечує дотримання гарантій прав учасників судочинства, у першу чергу прав і інтересів потерпілого, обвинувачуваного, а також принципів кримінального процесу. Вони продовжують діяти так само, як і при звичайному порядку співробітництва держав при розслідуванні і розгляді кримінальних справ.

Принциповою особливістю застосування нових форм взаємної правової допомоги, таких як ВКЗ при проведенні процесуально-слідчих дій, проведення трансграничних обшуків і вилучення телекомунікаційних повідомлень є обов'язковість дотримання визначеної процесуальної форми.

Режими надання взаємної правової допомоги повинні забезпечити оперативне збирання й обмін доказами, при розслідуванні і розгляді кримінальних справ, ускладнених іноземним елементом із застосуванням сучасних технологій. Важливими засобами в контексті обговорюваної проблеми, що прискорює процедуру надання взаємної правової допомоги, що зменшує матеріальні витрати, значною мірою що згладжує організаційні колізії, є технологія ВКЗ яка прискорює проведення процесуально-слідчих дій. Крім того, вона дозволяє проводити процесуальні дії безпосередньо компетентними органами держави, що запрошує правову допомогу.

Спрощений порядок надання взаємної правової допомоги є одним з важливих засобів підвищення ефективності кримінального судочинства.

Задачею спрощеного порядку надання правової допомоги є раціоналізація, можливе здешевлення, а також прискорення процедур взаємодії держав у сфері міжнародного кримінального процесу. Спрощений порядок співробітництва держав дозволить максимально здешевіти, прискорити порядок розслідування і розгляду кримінальних справ, максимально наблизити дистанцію від моменту здійснення злочину до покарання. Спрощений порядок надання взаємної правової допомоги повинний характеризуватися стислими строками виконання процесуально-слідчих дій.

Висновки з даного дослідження. Інтереси встановлення істини, дотримання прав осіб, що беруть участь у справі, мінімізації негативних наслідків тривалого провадження по кримінальній справі вимагають, щоб правова допомога надавалася в можливо більш короткі терміни. Вимога ефективності взаємодії держав у розслідуванні злочинів припускає можливість досягти найбільших результатів з найменшими зусиллями. *У рамках обговорюваного питання одним з головних переваг спрощеного порядку правової взаємодії повинний бути процес напряду клопотань, що не потрібно буде посилати через центральні органи. Процедури надання правової допомоги по кримінальних справах поряд з централізованим порядком зносин держав повинні передбачати можливість безпосередньої взаємодії з компетентними органами іноземних держав.* Суб'єктами правової допомоги повинні виступати не тільки центральні органи, але й інші органи, що дає можливість прискорити терміни надання правової допомоги, оскільки відпадає необхідність у звертанні щораз у центральні органи. Для спрощення контактів органів юстиції держав необхідно передбачити в новому КПК можливість направляти доручення про проведення процесуально-слідчих дій через прокурорів областей і голів обласних судів. Таким чином, із процесу зникають етапи, що віднімають багато часу, і необхідна інформація досягає адресата значно швидше. Правоохоронні і судові органи України у кожному конкретному випадку, приймаючи до уваги терміни надання правової допомоги від іноземної держави, а також інші обставини повинні самі визначати механізми напряду запитів, мати можливість

безпосередньо направляти клопотання компетентним органам запитуваної держави.

На рівні міжнародних договорів, національного кримінально-процесуального законодавства України необхідно реалізувати принцип децентралізації порядку зносин з питань надання правової допомоги, реалізація якого дозволить значно підвищити оперативність виконання запитів. Необхідно передбачити можливість безпосередніх зносин компетентних органів держав при наданні правової допомоги без дипломатичного посередництва. Удосконалювання інституту правової допомоги по кримінальних справах припускає оптимальне поєднання централізації і децентралізації зносин держав.

Інститут спрощеного порядку надання правової допомоги повинний бути закріплений у національному кримінально-процесуальному законодавстві. При цьому повинні бути чітко визначені форми правової допомоги, а також напрями взаємодії, по яких припустима спрощена процедура співробітництва держав. Закріпивши в КПК загальний порядок надання правової допомоги по кримінальних справах, паралельно необхідно передбачити спрощену процедуру співробітництва, у залежності від форм правової допомоги, що надається, і видів злочинів. Так, при розслідуванні комп'ютерних злочинів передбачити можливість проведення трансграничних обшуків і вилучення телекомунікаційних повідомлень, при необхідності допитати осіб, що знаходяться на території іноземної держави регламентувати процедуру використання ВКЗ.

Таким чином, спрощений порядок надання взаємної правової допомоги по кримінальних справах – це встановлена міжнародним договором і внутрішньодержавним кримінально-процесуальним законодавством процедура, який властиві прискорені терміни виконання міжнародних доручень, стисли строки виконання процесуально-слідчих дій, можливе здешевлення, раціоналізація, спрощена процесуальна форма співробітництва держав при

розслідуванні, розгляді і вирішенні кримінальних справ, ускладнених іноземним елементом.

Література:

- ¹ *Шахметов И.С.* Преступность не знает границ // Прокурорская и следственная практика. – 1999. - № 3-4. – С. 127-131; *Ковальський В., Михальчук В.* Транскримінал кордонів не визнає // Юридичний вісник України. – 2000. - № 21 (257). – 25-31 травня. – С. 1, 5; *Биленчук П.Д., Еркенов С.Е., Кофанов А.В.* Транснациональная организованная преступность: состояние и трансформация: Учебное пособие для ВУЗов. – К.: Атика, 1999. – с. 111-114; *Гавриш Т.С.* Проблеми правової регламентації міжнародного співробітництва у галузі надання Україною правової допомоги по кримінальних справах // Держава і право. – 2001. - № 13. – С. 382.
- ² *Тамаев Р.С.* Особенности поиска доказательств по уголовным делам за рубежом на примере уголовного дела о хищениях драгоценностей из Гохрана России // Современное право. – 2001. - № 11. – С. 28.
- ³ *Смирнов М.* Використання в кримінальному процесі України доказів по справах про контрабанду, отриманих із джерел в іноземній державі в порядку надання правової взаємодопомоги // Митна справа. – 2004. - № 1 (31). – С. 55-60.
- ⁴ *Смирнов М.* Використання в кримінальному процесі України доказів по справах про контрабанду, отриманих із джерел в іноземній державі в порядку надання правової взаємодопомоги // Митна справа. – 2004. - № 1 (31). – С. 55-60.
- ⁵ *Смирнов М.І.* Застосування іноземного кримінально-процесуального права при наданні взаємної правової допомоги по кримінальних справах // Підприємництво, господарство і право. – 2004. - № 1. – С. 109-112.
- ⁶ *Волеводз А.Г.* Международный розыск, арест и конфискация полученных преступным путем денежных средств и имущества (правовые основы и методика) / Науч. редактор проф. А.Б. Соловьев. – М.: Юрлитинформ, 2000. – с. 227; *Волеводз А.Г.* Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества. – М.: Юрлитинформ, 2002. – с. 219.
- ⁷ *Шахметов И.С.* Преступность не знает границ // Прокурорская и следственная практика. – 1999. - № 3-4. – С. 129.
- ⁸ *Громов Н.А., Анашкин О.А.* Взаимосвязь принципов процессуальной экономии и формализма с процессуальными сроками // Следователь. – 2003. - № 2. – С. 21-22.
- ⁹ *Смирнов М.И.* Дистанционное проведение допроса: перспективы развития // Правова держава очима молодих дослідників: Матеріали 4-ї звітної щорічної студентської конференції (Одеса, 20 березня 2001 р.) / Відп. ред. М.О. Баймуратова. – Одеса: Юридична література, 2001. – С. 181-189; *Смирнов М.І.* Процесуальні особливості застосування відеозв'язку в наданні взаємної допомоги у кримінальних справах // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць. – Донецьк, 2003. - № 1. – С. 142-156; *Смирнов М.І.* Допустимість використання в кримінальному процесі свідчень анонімних свідків // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Вип. 16. – Одеса: Юридична література, 2002. – С. 624-628; *Смирнов М.І.* Діюча сфера застосування засобів відеозв'язку при одержанні доказів по кримінальних справах // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Вип. 18. – Одеса: Юридична література, 2003. – С. 785-791; *Смирнов М.* Применение видеосвязи как мера обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию, и возможность реализации в уголовном судопроизводстве права конфронтации // Підприємництво, господарство і право. – 2003. - № 5. – С. 117-120; *Смирнов М.* Применение средств видеосвязи при оказании правовой помощи по уголовным делам в сфере международного сотрудничества // Підприємництво, господарство і право. – 2003. - № 6. – С. 92-95; *Смирнов М.* Застосування відеозв'язку при

одержанні доказів по кримінальних справах у порядку надання взаємної правової допомоги (процесуальні особливості) // Юридична Україна. – 2003. - № 8. – С. 23-30; *Смирнов М.* Применение видеоконференцсвязи при получении доказательств по уголовным делам в порядке оказания взаимной правовой помощи (процессуальные особенности) // Підприємництво, господарство і право. – 2003. - № 11. – С. 127-131; *Смирнов М.І.* Відеоконференцзв'язок у кримінальному судочинстві // Юридичний вісник України. – 2003. - № 50 (442). 13 – 19 грудня. – С. 28-32; *Смирнов М.* Щодо проблеми використання відеоконференцзв'язку при перегляді судових рішень у касаційному порядку // Вісник Верховного Суду України. – 2004. - № 1 (41). – С. 38-40.

¹⁰ *Смирнов М.* Поняття і сучасний стан інституту взаємної правової допомоги в кримінальних справах // Право України. – 2003. - № 10. – С. 40-43; *Смирнов М.* Інститут взаємної правової допомоги: діюча практика та перспективи розвитку // Юридична Україна. – 2003. - № 10. – С. 65-69; *Смирнов М.* Процесуальні особливості проведення трансграничних обшуків і вилучення інформації, переданої через телекомунікаційні мережі // Підприємництво, господарство і право. – 2003. - № 10. – С. 133-136.